

University of Groningen

The place of space in narration. A semiotic approach to the problem of literary space. With an analysis of the role of space in I.E. Babel's Konarmija.

Baak, Jan Joost van

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1983

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Baak, J. J. V. (1983). *The place of space in narration. A semiotic approach to the problem of literary space. With an analysis of the role of space in I.E. Babel's Konarmija.* s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

Dit proefschrift bestaat uit twee delen, een theoretisch en een toetsend gedeelte.

Het theoretische gedeelte geeft een semiotisch-structuralistische benadering van de literaire ruimte in (vnl.) vertellende teksten. Eerst wordt in een algemene inleiding een model van de vertellende tekst beschreven, gevolgd door een beschouwing over de component ruimte in zijn modellerende functies. De theoretische oriëntatie van het proefschrift is mede bepaald door werk van semiotici als Lotman, Toporov, Uspenskij, Nekljudov en Baxtin; verder door de structuralistische literatuurbeschouwing van o.a. Doležel, Greimas en Hamon.

Uitgangspunten bij dit gedeelte van de theorie is het semiotische feit dat de ruimtecomponent van de literaire tekst niet alleen plaatsen en milieukenmerken identificeert, maar vooral ook het bijbehorende wereldbeeld modelleert op het niveau van ideologie en textuele modaliteit.

De semiotiek heeft hierbij drie theoretische perspectieven:

1. een algemeen cultureel-semiotisch perspectief.
2. een literair-semiotisch perspectief dat bemiddelt tussen 1. en
3. de linguïstische structuur van de tekst.

Het proefschrift concentreert zich op de literair-semiotische functies van de ruimte. Het theoretische model gaat niet expliciet in op de linguïstische basis van de beschreven verschijnselen, wel gaat het uit van de mogelijkheid van aansluiting bij enige vorm van tekstlinguïstiek.

Het literaire wereldbeeld is betrokken op de gehele wereld, en omvat in principe de gehele wereld, ongeacht de realisatie van het wereldbeeld aan de oppervlakte van de tekst (vgl. Lotman 1975, 101). Tot de semiotische middelen waarmee de ruimte wordt opgebouwd behoren universele ruimtelijke kenmerken en parameters die, in wisselende combinaties en hiërarchische verhoudingen, niet alleen het model van de ruimtelijke wereld vormen, maar ook van culturele,

ideologische, en affectieve of emotionele (modale) waarden. De ruimtelijke kenmerken in hun modellerende functies brengen tot stand wat Lotman de 'zinverlening aan de werkelijkheid' heeft genoemd ('osmyslenie dejstvitel'nosti'). De relatie tussen een cultuur en de visie van die cultuur op de ruimte blijkt uit het complex van culturele gedragingen (ritueel, traditioneel en conventioneel gedrag). Cultureel gedrag is definieerbaar als gedrag dat op een of andere manier verbonden is met een doel. Doležel (1976a) heeft laten zien dat de modaliteit van een literaire tekst, en dus ook de hier bedoelde culturele finaliteit, de thematische samenhang van de gehele tekst garandeert (de zg. 'semantic long range coherence'). De textuele modaliteit, hier aangeduid als modaliteitencomplex, domineert en definieert ook de constructie van de fictionele wereld en de daarbij betrokken ruimte, van het eigen milieu van de mens tot en met zijn visie op natuur en kosmos. Men kan daarom spreken van een modale interpretatie van de ruimte door een bepaalde culturele visie op de wereld. Zo kunnen bijvoorbeeld een zee, een gebergte, of een stadsmuur verschillende modale (finale), en dus ideologische interpretaties krijgen al naar gelang hun ruimtelijke kenmerken als belemmering (obstakel) of bedreiging worden ervaren, of als bescherming of als middel tot vrijheid en verkeer.

Cultureel belangrijke ruimtelijke configuraties ontleen hun semiotische functie aan combinaties van formele ruimtelijke criteria. Deze criteria worden gevormd door opposities: verticaliteit - horizontaliteit, binnen - buiten, begrensd - onbegrensd, nabij - veraf, links - rechts, achter - voor; verder spelen ook een rol kenmerken als centraal - perifeer, continu - discreet, en dynamisch - statisch. De paragrafen 2.2.3 en 2.2.4 behandelen de aard en het bereik van de modelleringen, of semantiseringen, die met deze ruimtelijke eigenschappen gepaard kunnen gaan.

In paragraaf 2.2.4 worden de semiotische capaciteiten van de literaire ruimte onderzocht om een zinvol wereldbeeld te vormen vanuit een bepaalde culturele visie. De ruimte en de erbij behorende

gedragingen met hun finaliteit (modaliteitencomplex) vertonen onderling relaties die als vanzelfsprekend, normaal, of 'canoniek' gelden binnen de culturele visie. Afwijkingen en discrepanties in deze relaties worden gevoeld als inbreuk, als oneigenlijk. In paragraaf 2.2.4 wordt de vervreemdende rol van oneigenlijke ruimtelijke relaties en functies voor de literaire tekst en zijn fictionele wereld besproken.

In de tweede helft van het theoretische deel (de paragrafen 2.3.0 tot en met 2.3.5) wordt de ruimte als component in de constructie van de tekst behandeld. Aan de orde komen de relaties tussen het literaire personage en zijn milieu, de rol van de ruimte in de geleiding van de plot in vertelsituaties (hierbij worden het begrip vertelsituatie in de zin van Tomaševskij, en het (gemodificeerde) begrip chronotoop van Baxtin toegepast). Verder komen aan de orde de relaties tussen narratieve ruimte en narratieve tijd, en het probleem van de spatialisering van de tijd in de tekst. De laatste twee paragrafen behandelen de betrekkingen tussen literaire ruimte en gezichtspunt, en de uitdrukkingvormen van de literaire ruimte. Hierbij worden de zintuiglijke waarnemingsvormen besproken met betrekking tot de fictionele wereld: visueel, acoustisch, olfactorisch en tactiel. Bovendien wordt hier het begrip schaal geïntroduceerd. De schaal is de relatieve en hiërarchische verhouding tussen de ruimtelijk constituenten in een bepaalde situatie en wordt bepaald door het gezichtspunt. De elementen waar- tussen deze schaalverhouding bestaat zijn discrete elementen tegenover het continuum van een bepaalde fictionele wereld. De relativiteit van de schaal blijkt uit het feit dat de elementen die de literaire wereld vormen van status kunnen veranderen; d.w.z. zij kunnen, afhankelijk van het gezichtspunt, een textueel gespecificeerd, discreet element zijn tegen de achtergrond van een (impliciet) continuum, of omgekeerd, continuum voor de discrete elementen die de tekst selecteert en concretiseert. Men zou dit ruimtelijke continuum ook kunnen definiëren als de verzameling van de mogelijke discrete elementen en locaties.

In het toetsende gedeelte wordt de theorie toegepast in een analyse van de verhalencyclus *Konarmija (De Rode Ruitertij)* van Isaak Babel'. Deze cyclus, grotendeels ontstaan in de jaren twintig, omvat 35 verhalen die gebaseerd zijn op Babel's ervaringen tijdens de Russisch-Poolse oorlog.

Leitmotiv is het ambivalente streven van de verteller, die als oorlogscorrespondent de veldtocht meemaakt, naar acceptatie door de Kozakken van de Rode ruitertij. De positie van de verteller en zijn gecompliceerde attitudes worden bepaald door de conflicten tussen, o.a., zijn Joods-intellectuele achtergrond (die hij ten dele terugvindt onder de Galicische Joden die hij bezoekt), en de vitaliteit en wreedheid van de revolutionaire Kozakken in hun strijd tegen de Polen. Deze strijdige wereldbeelden worden onderzocht en vergeleken op grond van de ruimtelijke structuren die de tekst biedt.

Door bemiddeling van de verteller, die soms de identiteit van de persoon Ljutov aanneemt, wordt een complexe literaire ruimte gecreëerd. Op grond van de in deel 1 ontwikkelde uitgangspunten en criteria worden een aantal ruimtetypen onderscheiden; deze ruimtetypen hebben hun eigen cultureel-typologische karakteristieken en vormen de basis voor verschillende soorten conflictruimte (de plotfunctie van de ruimte). Overkoepelend thema en garantie voor de spatio-temporele samenhang van de verhalen is de revolutionaire, militaire mobiliteit van het Rode leger. Deze militaire mobiliteit vertoont cyclische fasen (Vertrek - Verplaatsing - Aankomst - Verblijf - Vertrek - etc.) die de afzonderlijke verhalen onder het overkoepelende thema verbinden, ongeacht het feit of een bepaald verhaal expliciet of impliciet dergelijke fasen realiseert.

De fundamentele oppositie die ten grondslag ligt aan de confrontatie tussen het Kozakkenleger en de diverse milieus die men tijdens de veldtocht passeert wordt gedefinieerd als het verschil tussen itinerante en radiale ruimtevisie. Deze oppositie is ontleend aan de cultureel-anthropologische onderscheiding van Leroi-Gourhan (cf. Tokarev 1982) in culturen met een itinerante visie

van de wereld (nomadisch, of jagend, zonder vast centrum), en culturen met een radiale oriëntatie op een centrum in de wereld (urbane en landbouwculturen). De typologische oppositie tussen deze twee fundamentele ruimtelijke visies en hun bijbehorende modale (finale) verschillen speelt een terugkerende modellerende rol in de constructie van de literaire ruimte door het bewustzijn van de, ook in dit opzicht, ambivalente verteller.

Op grond van hun cultuursemiotische en literair-semiotische functies worden in *Konarmija* een aantal verschillende ruimtetypen onderscheiden. Allereerst de overkoepelende Poolse ruimte die het continuum vormt voor een aantal milieus met hun discrete elementen die significant zijn voor de thematische structuur van de verhalen-cyclus; op deze schaal worden de volgende ruimten onderscheiden: landschappen en hun transformaties tot oorlogsruimte (slagveld en front als conflictruimte); het stadsmilieu (speciaal het Joodse milieu); religieuze ruimte (de synagoge en de Katholieke kerk); het platteland (speciaal boerenhutten en -erven); 'feodale' ruimte (de cultuurruimte als weerspiegeling van traditionele machtsstructuur; de keuze van deze term heeft geen historisch-wetenschappelijke motivatie, maar een literair-fenomenologische). Vervolgens wordt de textuele manifestatie van de itinerante ruimtevisie van de Kozakken besproken. De laatste paragraaf is gewijd aan de integrerende rol van de verteller en zijn bewustzijn in de constructie van de literaire wereld van *Konarmija*.